

ŞTEFAN CEL MARE (1457-1504)*

CONSTANTIN REZACHEVICI**

1. Originea și urcarea pe tron (12 aprilie 1457).

Fiu natural și asociat la domnie al lui Bogdan II în 1450-1451¹, născut din legătura cu Oltea (Maria, nume luat la călugărire, înaintea morții), ce nu a fost *doamnă* în secolul XV și nici măcar *cneaghină* (femeie măritată aparținând boierimii), care nu provine din Țara Românească (Oltea nu are legătură cu Oltenia, topic care apare după 1718, poate mai degrabă cu zona „Olteni” din sudul ținuturilor Tecuci și Covurlui, la est de Putna milcoveană, reprezentând o colonizare prestatală din Țara Oltului-Făgăraș)², ci probabil din părțile Borzeștiului, ale Bacăului, unde a copilărit Ștefan cel Mare și a ctitorit o biserică la Borzești, în 1493-1494, în amintirea părinților săi³.

Dintr-o căsătorie anterioară Oltea mai avea trei fiii: Iachim, Ion și Cârstea, și două fiice: Maria, căsătorită cu Șendrea, portar de Suceava, căzut în 1481 în lupta de la Râmnic și Sora, soția marelui vornic Isaia, cel executat de Ștefan pentru trădare, la 16 ianuarie 1470, după bătălia de la Orbic⁴. Acestora li se adaugă fratele Oltei, Vlaicu, dregător al lui Bogdan II în 1451 și apoi al lui Ștefan între 1457 și 1484, fiul acestuia Duma, numit de vărul său domnesc pârcălab al unor cetăți însemnate în sistemul defensiv al Moldovei, între 1468 și 1502, și familia acestuia din urmă, cunoscută din inscripția unui tetraevanghel pe care l-am aflat la Varșovia⁵.

* Contribuție preluată din C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881*, vol. I, sec. XIV-XVI, E.E, București, 2001, pp. 535-545.

** Cercetător științific principal I, doctor în istorie, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.

¹ C. Rezachevici, *op. cit.*, 2001, pp. 513-521.

² C. Rezachevici, *Familia lui Ștefan cel Mare. Împrejurările ocupării tronului*, în „R.A.”, LIX (1982), nr. 2, p. 122.

³ *Ibidem*, pp. 121-122; idem, *Un tetraevanghel necunoscut aparținând familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*, în „S.M.I.M.”, VIII (1975), pp. 176-178, cu discutarea bogatei bibliografii a problemei; în plus Leon Șimashchi, *Formarea personalității lui Ștefan cel Mare*, în „R.A.”, LII (1975), nr. 1, p. 33.

⁴ C. Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut*, pp. 171-173, 175-177; idem, *Familia lui Ștefan cel Mare*, p. 122.

⁵ Idem, *Un tetraevanghel necunoscut*, pp. 179-181. Cf. și Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Vlaicu Pârcălab (?-1484)*, în *Moldova medievală*, Chișinău, 2001, pp. 298-341.

Între fiili și fiicele Oltei, moartă la 4 noiembrie 1465 și înmormântată într-unul din lăcașurile succesive ale vechii mănăstiri Probotă (Pobrata)⁶, Ștefan, fiul lui Bogdan II, a fost ultimul născut. Data când acesta a văzut lumina zile, nu e cunoscută. A fost plasată între anii 1437-1439, mai probabil în 1438⁷. După decapitarea tatălui său la Răuseni, la 15 octombrie 1451⁸ și până la ocuparea domniei în aprilie 1457 putem doar presupune care a fost itinerariul lui Ștefan. S-a retras, împreună cu rudele dinspre mamă și unii boieri ai lui Bogdan II în Transilvania, fie în Țara Bârsei-Brașov⁹, fie la castelul din Hunedoara¹⁰, oricum, având alături în Ardeal pe Vlad Țepeș, ruda sa dinspre tată (mama lui Vlad era o fiică a lui Alexandru cel Bun, după o relatată din 1438¹¹), și acesta retras de la Suceava, unde se aflase încă din 1449, și aflat într-o situație precară, cum se știa la Buda la 16 februarie 1452¹².

Dincolo de peripețiile pretendentului Vlad Țepeș în Transilvania și revenirea lui temporară în Moldova în 1452, în cele din urmă, în 1456, foarte probabil, Ștefan I-a însoțit în Țara Românească cu prilejul ocupării domniei de către acesta, un boier al său, spătarul Moldovean, rămânând chiar la sud de Carpați cel puțin până în 1459¹³.

La mai puțin de un an de la începutul domniei sale, Vlad Țepeș i-a pus la dispoziție lui Ștefan o oastă munteană, la care s-au adăugat sprijinitorii din Țara de Jos a Moldovei, în final socotită de *Cronica moldo-germană* în 1502 (la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, când oastea acestuia putea ajunge la 40.000 de oameni), o „putere mică, cu muntenii, cu țările de jos, ca la 6 mii de oameni”¹⁴, dar care nu era deloc mică la nivelul anului 1457. Cu acesta, după 1 aprilie 1457, viitorul Ștefan cel Mare a înaintat cu iuțeală în lungul Siretului spre Suceava, nedându-i răgaz lui Petru Aron să se pregătească, deși cunoștea intențiile pretendentului, dar socotea că invazia va avea loc peste cel puțin o lună¹⁵.

La 12 aprilie 1457, în marțea din Săptămâna Mare dinaintea Paștelor¹⁶, Ștefan a biruit oastea lui Petru Aron la sud-est de Suceava. Mai precis, lângă satul Doljești (Dolhești), în apropiere de vărsarea Șomuzului Mocirlos (local zis în secolul XV și

⁶ Voica Maria Pușcașu, *Lespezile funerare de la mănăstirea Probotă* (II), în „A.G.”, s.n., III (1996), nr. 1-2, pp. 256-257, 259-261.

⁷ L. Șimanschi, *O cumpăna a copilariei lui Ștefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în „A.I.I.A.I.”, XIX (1982), pp. 196-197.

⁸ C. Rezachevici, *Bogdan II*, în idem *op. cit.*, 2001, pp. 518-519.

⁹ L. Șimanschi, *op. cit.*, p. 185; L. Șimanschi, Dumitru Agachi, *Înscăunarea lui Ștefan cel Mare: preliminarii și consecințe*, în *România în civilizația occidentală*, Iași, 1997, pp. 211-213.

¹⁰ C. Rezachevici, *Vlad Țepeș - Cronologie. Bibliografie*, în „R.dl.”, XXIX (1976), nr. 11, p. 1746.

¹¹ Virgil Ciocâltan, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul la 1438*, în *idem*, pp. 1777, 1782.

¹² D.R.H., D, I, pp. 423-424. Cf. și L. Șimanschi, *Formarea personalității lui Ștefan cel Mare*, pp. 34-35.

¹³ Ștefan Andreeșu, *Un moldovean printre dregătorii lui Țepeș*, în „M.I.”, VI (1972), nr. 6, p. 84; idem, *Vlad Țepeș (Dracula) între legendă și adevără istoric*, ed. a II-a, București, 1998, pp. 52-53; L. Șimanschi, *O cumpăna a copilariei lui Ștefan cel Mare*, p. 185.

¹⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 28.

¹⁵ C. Rezachevici, *Petru Aron*, în idem, *op. cit.*, 2001, pp. 532-533.

¹⁶ *Cronicile slavo-române*, p. 7, 15, 28, dar în *Cronica moldo-germană* ziua de lună e greșită, 11 aprilie în loc de 12 aprilie 1457.

Hreacă, adică *tină*) în Siret, care la acea vreme se făcea în dreptul satului Dolhasca, apărut mai târziu, adică ceva mai la sud decât actuala vărsare a Șomuzului Mocirlos sau Mic în Siret, care are loc lângă satul Rotunda, comuna Doljești, județul Suceava¹⁷. Adică, după relatarea concisă a *Cronicii anonime a Moldovei*, „la locul numit Hreasca, la Doljești”, cu precizarea *Cronicii moldo-germane*: „la o gârlă sau apă cu numele Hreasca, lângă Doljești”¹⁸.

Fuga învinsului Petru Aron spre Polonia¹⁹ a fost urmată, îndată după bătălia din 12 aprilie 1457, de ridicarea la domnie a lui Ștefan. Oficial, după cronica domnească, începutul acestiei s-a socotit chiar din ziua de marți 12 aprilie 1457, cum rezultă tot din însemnarea amintitei cronică: „*Şi a domnit Ion Ștefan voievod 47 de ani și 2 luni și trei săptămâni*”, ținând cont de consemnarea în același loc a morții voievodului în dimineața de marți 2 iulie 1504²⁰.

Numai că înălțarea în scaun a lui Ștefan nu s-a făcut, cum afirmă istoriografia problemei până în vremea noastră, prin „aclamarea”, „recunoașterea” sau „alegerea” sa de către o „mare adunare a țării” (instituție care nici nu apare sub acest nume și cu conținutul care i se atribuie în Evul Mediu românesc!), pe „câmpia Direptate”, într-un caz observându-se totuși „că Ștefan cel Mare ar fi primul domnitor care a fost ales sau cel puțin recunoscut de o parte a clasei dominante”²¹.

Am arătat încă din 1982 și apoi temeinic în 1992²², că în aprilie 1457 Ștefan, care nu era încă „cel Mare”, ci un Tânăr pretendent ca oricare altul din neamul Bogdăneștilor, cu drept prin naștere la domnie („os domnesc”), ce și-a cucerit tronul cu spada, după ce fusese chiar asociat la domnie cu tatăl său²³, nu avea de ce să fie *ales* prin „comedia alegerii” de către o „mare adunare a țării”, în cadrul unui grandios „scenariu” al alegerii domnilor, chipurile, „în câmp” (!), ceremonial care nu a existat vreodată la români, rod al fanteziei istoriografiei problemei. Aceasta a pornit de la ceremonialul prezentat de Grigore Ureche în secolul XVII, fără a observa că el, în fapt, doar detaliază informațiile unui letopisește de la Putna, din secolul anterior, la care s-a adăugat, cu totul eronat, relatarea a ceea ce ar fi trebuit să fie în 1562 (!) ceremonia investirii ca domn a lui

¹⁷ Prezentarea bogatei bibliografii a localizării acestei lupte, care este și cea a începutului domniei lui Ștefan cel Mare, la C. Rezachevici, *A fost Ștefan cel Mare „ales” domn în aprilie 1457? Un vechi „scenariu istoric” de la „tradiția” imaginară la realitate*, în „A.I.I.X.I.”, XXIX (1992), p. 21, nota 8. Și observațiile la articolul ulterior al Mariei Magdalena Szekely: „Pe Siret, pe tină, la Doljești”, în *idem*, XXXI (1994), pp. 503-516, la a treia domnie a lui Petru Aron (C. Rezachievici, *Petru Aron*, în *idem, op. cit.*, 2001, pp. 530-534).

¹⁸ *Cronicile slavo-române*, pp. 7, 15, 28.

¹⁹ C. Rezachievici, *Petru Aron*, în *idem, op. cit.*, 2001, pp. 533-534.

²⁰ *Cronicile slavo-române*, pp. 13, 22.

²¹ N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1459)*, în „S.C.Ş.I.” Iași, VIII (1957), nr. 1, p. 50

²² C. Rezachevici, *Familia lui Ștefan cel Mare*, p. 117; *idem, A fost Ștefan cel Mare „ales” domn în aprilie 1457?*, pp. 19-33, cu bibliografia problemei, la care se adaugă din 1997 L. Șimanschi, D. Agachi, *Înscăunarea lui Ștefan cel Mare*, p. 214, și Marcela Ifrim, *Statutul dinastic în Tara Moldovei (prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „A.I.I.X.I.”, XXXIV (1997), p. 13; *idem, „Cu cele mai înalte ceremonii ...”*, în „M.I.”, XXXII (1998), nr. 7, p. 57-59, ce ignoră însă lucrarea anterior amintită a autorului acestor rânduri, reluând vechea și absurdă poveste a *adunării de oșteni* și a carei l-ar fi *proclamat* domn pe fiul lui Bogdan II!

²³ C. Rezachevici, *Bogdan II*, în *idem, op.cit.*, 2001, p. 519.

Despot vodă de către trimisul sultanului, pe câmpia de lângă cetatea Sucevei, care a fost confundată, în chip inexplicabil (confuzie ce se menține și astăzi), cu aşa-zisa ceremonie a „întronării domnilor în câmp” (?!).

În realitate, desfășurarea celor *trei momente ale înălțării la domnie* a lui Ștefan nu a făcut decât să respecte obiceiul respectiv de la acea vreme, cum rezultă din izvoarele secolelor XV-XVI. Ca atare, cum locul biruinței din 12 aprilie 1457 se afla nu departe de Suceava, Ștefan, aflat în tabăra sa de la sud de locul luptei, lângă satul, dispărut în secolul XVI, Direptate (simplu topic, fără alte semnificații, atribuite fantezist de istoriografia perioadei, intrat în istorie doar cu unicul prilej *conjunctural* din aprilie 1457!), a participat la *primul moment*: obișnuita *ceremonie de întâmpinare a nouului domn și a închinării boierilor și a altor categorii sociale*, în acest caz, datorită apropiерii de Suceava, numărul participantilor putând fi ceva mai mare decât de obicei.

A urmat cel de-al *doilea moment*: „ungerea”, sau „pomăzuirea”, prin care nouului domn i se transmitea harul divin, urmată de încoronare. Această ceremonie de tip bizantin, oficiată de mitropolitul Teoctist în biserică satului Direptate, binecunoscută în toate detaliile ei din relatările lui Dimitrie Cantemir, Axinte Uricarul și Gheorgachi logofătul, și care a rămas aproape neschimbată în Moldova în tot Evul Mediu, nu a avut loc niciodată, și nici nu se putca desfășura, pe vreun „câmp”, ci numai în interiorul unei biserici. De obicei aceasta era mitropolia din Suceava, dar în cazul lui Ștefan, probabil din rațiuni strategice, ceremonia a fost grăbită de acesta, astfel că a avut loc în biserică satului Direptate.

De altfel, și cel de-al *treilea moment*: *învestirea cu „schiptrul”*, adică cu „steagul țării Moldovei” (steagul cel mare) a avut loc tot aici, nu la Suceava, desigur, din aceleași rațiuni. Dincolo de graba cu care au fost oficiate mai ales ultimele două ceremonii, deși nici aceasta nu constituia un eveniment de excepție, întreaga procedură a înălțării la tron a viitorului Ștefan cel Mare a fost cea obișnuită la vremea respectivă.

De abia după aceea, devenit oficial domn al Moldovei, ca atare cu șanse mult mai mici de a fi contestat de numeroșii boieri și fețe bisericești rămași partizani ai lui Petru Aron, Ștefan și-a făcut intrarea în Suceava. A urmat lunga sa domnie de 47 de ani, tulburată de o scamă de pretendenți, iar în unele momente și de puterile vecine: Ungaria, Înalta Poartă și Polonia, dar care în ciuda unor înfrângeri tactice, nu a suferit întreruperi.

2. Moartea marelui voievod și domn.

Ștefan cel Mare a murit în scaunul de la Suceava marți 2 iulie 1504, „*ca la 3 ceasuri din zi*”, după relatarea precisă a cronicii domnești²⁴, adică în jurul orei 8,30 dimineață, ținând seama că în ziua respectivă răsăritul soarelui, de la care începea pe atunci la români numerotarea orelor zilei, a avut loc câteva

²⁴ *Cronicile slavo-române*, pp. 13, 22.

minute după ora 5,30. Alte calcule legate de izvorul amintit nu sunt reale²⁵. Pe acoperământul de mormânt al lui Ștefan, lucrat în vremea lui Bogdan III, se indică însă o altă oră a morții marelui domn, „*ceasul al patrulea din zi*”, adică 9,30 dimineață²⁶. Diferența de o oră între cele două relatări nu este importantă, în rest acoperământul indică data cunoscută a morții domnului.

Ștefan avea în jur de 65 de ani, poate chiar mai mult, aşadar, o vîrstă relativ înaintată pentru acea vreme. Suferise în trecut, cel puțin până pe la 1475, dar și după aceea, din pricina rănii de la piciorul stâng căpătată la asediul Chiliei insulare, la 22 iunie 1462, când a fost „*împușcat*” la glezna stângă, desigur, cu o pușcă grea de cetate²⁷. Suferința i-a fost provocată, se pare de „o zdrobire a părților moi, care au lăsat în loc un ulcer cronic, alimentat eventual de un proces inflamator osos, de o osteită”²⁸.

Mai gravă s-a dovedit boala *podagrei* (*guta*), care a dus la depunerile articulare, agravându-se o dată cu vîrsta, provocând crize foarte dureroase și în final ducând la imposibilitatea folosirii membrelor. Cu o incidentă mare în Evul Mediu, când se consuma multă carne, mai ales de vânăt, ea a chinuit mulți voievozi²⁹. În ultima parte a vieții Ștefan călărea greu, iar în campania din 1497 împotriva polonilor s-a deplasat cu sania. Boala sa era, aşadar, destul de obișnuită în rândul voievozilor, provocând mari suferințe sau chiar moartea unora (Radu cel Mare, Radu Șerban și.a.). Trăsăturile sale psihice³⁰, în esență pozitive, nu i-au fost de prea mare folos lui Ștefan și boala sa articulară s-a agravat continuu. Din 1501 solii săi străbat Europa în căutare de medici care să-i aline suferințele, poposind mai cu seamă la Veneția (1501-1504)³¹.

În februarie 1502 o solie a domnului Moldovei a ajuns și la Nürnberg, cernând trimiterea unui doctor și aducând o cronică de prezentare a domnului în limba germană, care a și fost copiată în orașul german la 28 aprilie 1502, ajungând în posesia lui Hartman Schedel, medicul șef al orașului, cunoscut cosmo-

²⁵ De pildă, I. Minea, *În legătură cu data morții lui Ștefan cel Mare*, în „C.I.”, VIII-IX (1932-1933), nr. 1, pp. 219-220, afirmă, după Matei de Miechow, că domnul a murit la 2 iulie 1504 „marți, noaptea, la o oră după răsărîlui soarelui”!

²⁶ Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, p. 310; Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, pp. 279, 591. O traducere eronată: „al patrulea ceas după amiază”, la N. Constantinescu, *Mănăstirea Putna*, București, 1965, p. 19.

²⁷ *Cronicile slavo-române*, pp. 7, 16, 29, 44, 49, 56, 61, 70, 169, 178, traducere defectuoasă: „tun”, „bombardă” cu care în secolul XV nu se trăgea de pe ziduri. Grigore Ureche, *Letopisul*, p. 91, vorbește de o „pușcă”.

²⁸ N. Vătămanu, *Voievozi și medici de curte*, București, 1972, p. 21; T. Ghițan, Cr. Mircioiu, *Căteva precizări în jurul diagnosticului boalei lui Ștefan cel Mare*, în „Revista medico-chirurgicală”. Iași, LX (1956), nr. 3, p. 129.

²⁹ N. Vătămanu, *op. cit.*, pp. 22-24.

³⁰ Cf. Paul Ștefănescu, *Lumea văzută de medici*, București, 1991, p. 59.

³¹ N. Vătămanu, *op. cit.*, p. 31 și urm.

graf al vremii, în arhiva căruia s-a păstrat³². Numai că medicul destinat domnului român, Johann Klingenspor, n-a ajuns niciodată în Moldova³³.

Din Venetia a sosit, însă, în august 1502 medicul agent (toți medicii venețieni erau agenții Signoriei!) Matteo Muriano, care la 7 decembrie același an relata acesteia că Ștefan „*arată bine la trup pentru vârsta sa dacă această metehnă nu l-ar fi chinuit, dar sper, cu <ajutorul lui> Dumnezeu să-i aduc o ușurare, după cât pot să-mi dau seama acum la început*”³⁴. Acesta însă n-a apucat să-l trateze, și bolnavul însuși, cea mai mare parte a timpului, a murit în iulie 1503. Ștefan a scris atunci la Venetia că Matteo nu l-a ajutat cu nimic, cerând returnarea celor 400 de ducați pe care i-a dat și trimiterea altui medic. Nici măcar solul trimis la Venetia după 9 decembrie 1502 pentru a-i cumpăra medicamentele prescrise de Matteo Muriano nu s-a mai întors³⁵. În 1503 regele Ungariei Vladislav Jagiello îl informa pe dogele venețian că Ștefan „*e chinuit de o boală lungă și e ajuns la grele bătrânețe, astfel că, chiar viața în viitor îi e nesufierită*”³⁶.

Tot mai nefericit din cauza bolii, Ștefan a trimis la Venetia pe postelnicul Tudor, care, înainte de 21 decembrie 1503, cerea un alt doctor pentru boala care acum îl împiedica pe domn să-și miște mâinile și picioarele, căci „*despre restul stă bine*”³⁷. La 28 decembrie 1503 se vorbea despre Hieronimo da Cesena, Giorgio di Piemonte și Alessandro Veronese³⁸, cel dintâi fiind preferat și plecând spre Moldova cu postelnicul Teodor la 2 ianuarie 1504³⁹.

Încă de la 25 februarie 1504 regele Ungariei se aștepta la moartea în curând a lui Ștefan cel Mare, socotind că turcii ar putea profita de aceasta pentru a ataca Transilvania⁴⁰. În cursul anului, ambele picioare ale domnului s-au umplut de răni, și cei trei medici aflați la căpătâiul său: Hieronimo da Cesena (ce a furnizat aceste amănunte la Buda lui Leonardo da Massari, care la rândul lui le-a transmis la Venetia), chirurgul evreu al hanului Crimeei și un bărbier din Buda, au căzut de acord că trebuie arse cu fierul înroși, tratament drastic și chinuitor, dar mai ales inutil. Pentru că, se pare, rănilor erau provocate de „grave tulburări de circulație, traduse prin edeme ale părților declive. În aceste condiții, pielea

³² Cronicile slavo-române, pp. 27-28.

³³ N. Iorga, Acte și fragmente, III, p. 73; N. Vătămanu, op. cit., pp. 33-36.

³⁴ Călători străini, I, p. 149.

³⁵ C. Esarcu, Ștefan cel Mare, documente descoperite la Venetia, București, 1874, p. 88; N. Vătămanu, op. cit., pp. 36-39.

³⁶ I. Ursu, Ștefan cel Mare, București, 1925, p. 275.

³⁷ C. Esarcu, op. cit., p. 97.

³⁸ Ibidem, p. 99.

³⁹ Ibidem, p. 100.

⁴⁰ Hurmuzaki, XV, p. 164.

gambelor dispunea de rele condiții de apărare, fiind supusă infecțiilor”⁴¹, ceea ce explică de ce domnul „avea picioarele acoperite de râni”⁴². Cauterizarea rănilor n-a făcut decât să-i apropie sfârșitul⁴³, care s-a produs, cum am văzut, la 2 iulie 1504.

3. Asocierea la domnie și circumstanțele urcării pe tron ale lui Bogdan III

Deși i s-a atribuit asocierea la domnie a fiului său cel mare legitim, Alexandru, încă din 1464, când e amintită în documente „credința” acestuia⁴⁴, în realitate, Ștefan cel Mare nu și-a asociat pe nimeni la domnie, cea mai mare parte a acesteia, până în 1498. Nu numai că lui Alexandru (care și-a spus doar el însuși „voevod” în unele inscripții⁴⁵) și celorlalți fiu nu li se acordă în acte titlul de „voievod”, ceea ce indică, de obicei, asocierea la domnie, titlu pe care tatăl său Bogdan II i-l atribuise lui Ștefan⁴⁶, ci în legătură cu toți fiii săi se menționează în documentele domnești doar „credința” acestora, ceea ce întărea garantarea prevederilor actului și nicidcum nu indică asocierea la domnie. În plus, nu s-a observat până acum nici faptul că această „credință” e menționată în actele domnului imediat după nașterea fiecărui fiu, începând cu Alexandru (1464-1496), la 28 aprilie 1464⁴⁷, ceea ce, legat de nou născuți și apoi de anii copilăriei lor, arată că era doar un element formal. Abia de la 24 septembrie 1498, cu șase ani înaintea morții, Ștefan cel Mare își asociază la domnie pe ultimul său fiu rămas în viață, Bogdan Vlad, care o dată cu schimbarea numelui în Bogdan simplu, primește și calitatea de „voievod”⁴⁸ și își atârnă pe unele acte solemn pe cetea alături de cea a tatălui său⁴⁹. La 7 decembrie 1502 venețianul Matteo Muriano îl numește chiar „domnul Bogdan voievod”⁵⁰, folosind titlul pe care îl

⁴¹ N. Vătămanu, *op. cit.*, p. 44.

⁴² C. Essarcu, *op. cit.*, p. 102.

⁴³ Hurmuzaki, VIII, pp. 40-41; N. Vătămanu, *op. cit.*, pp. 42-44.

⁴⁴ L. Șimanschi, *O cumpăna a copilăriei lui Ștefan cel Mare*, p. 197, nota 118.

⁴⁵ Cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 380; N. Iorga, *Inscriptii din bisericile României*, II, București, 1908, p. 24.

⁴⁶ C. Rezachevici, *Bogdan II*, în *idem, op.cit.*, 2001, p. 519.

⁴⁷ D.R.H., A, II, pp. 170-171.

⁴⁸ D.R.H., A, III, p. 408.

⁴⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 124; A. Veress, *Acta et epistolae*, I, pp. 54-57, 59; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 284 și nota I. C. Cihodaru, *Pretendenții la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, în „A.I.I.A.X.I.”, XIV (1977), pp. 104-105, crede că au fost doi frați: Bogdan și Bogdan-Vlad (1481-1497); opinie contrară la C. Burac, *Bogdan-Vlad urmașul lui Ștefan cel Mare*, în *idem*, XXV (1988), pp. 247-252.

⁵⁰ *Călători străini*, I, p. 149.

auea la curtea de la Suceava. Pe plan extern numele de Bogdan era, de altfel, mereu asociat cu cel al tatălui său, în ultimii ani de viață ai acestuia⁵¹.

4. Până când a domnit Ștefan cel Mare?***

Ștefan, chinuit de dureri articulare, a trimis la Venetia spre sfârșitul lui 1503 pe postelnicul Tudor, care înainte de 21 decembrie cerea aducerea unui alt medic pentru domnul său, ce nu mai putea să-și miște de dureri mâinile și picioarele, căci „despre restul stă bine”. Așadar, până spre sfârșitul anului 1503 edemele circulatorii ale gambelor încă nu apăruseră. Ca atare, Signoria venețiană căuta foarte serios un medic pricoput în tratarea artritei. La 28 decembrie 1503 erau în discuție numele lui Hieronimus da Cesena, Giorgio di Piemonte și Alessandro Veronese. În cele din urmă, cel dintâi a fost preferat, pornind la 2 ianuarie 1504 spre Moldova în suita postelnicului Tudor. Era și el agent al Signoriei și raportul său trimis la Buda, prin curierul moldovean, agentului venețian de acolo, Leonardo da Massari, spre a anunța dogelui moartea lui Ștefan, la începutul lui iulie 1504, constituie unul dintre cele două izvoare de bază pentru reconstituirea evenimentelor dramatice din 30 iunie același an.

Între timp, în prima jumătate a lui 1504, regele Ungariei Vladislav Jagiello, care se aștepta, îndurerat, încă de la 25 februarie, la apropiata moarte a lui Ștefan, i-a trimis acestuia un bărbier de la Buda, care s-a adăugat chirurgului evreu venit la Suceava din partea hanului Crimeii, în aceeași perioadă. Cei doi, împreună cu medicul venețian, s-au sfătuințit asupra tratării unei afecțiuni mai grave decât artrita, „răurile” (infecțiile) care acoperiseră gambele domnului în prima jumătate a anului 1504. Necunoscând, la nivelul vremii, cauza bolii și fiind doi chirurgi față de un medic, soluția aleasă a fost arderea plăgilor infectate cu fierul înrărit. Operația a avut loc, desigur, în iunie 1504, iar Ștefan, puternic traumatizat, nu s-a mai putut scula din pat. Intervenția a fost un eșec și întreaga Curte a înțeles că zilele marelui Ștefan erau numărate.

Misteriosul pretendent. În aceste condiții, marii boieri și, desigur, o parte din cei mijlocii s-au adunat la Curtea din Suceava pentru a discuta despre alegerea noului domn. Nimic neobișnuit, întotdeauna, până în secolul XVII, când împrejurările permitneau, boierii, în frunte cu cei din sfatul domnesc, se punceau de acord asupra succesorului în preajma morții celui în scaun, anunțând alegerea și încoronându-l pe noul domn, chiar în ziua când precedentul închise ochii,

⁵¹ Julian Marinescu, *Bogdan al III-lea cel Orb, 1504-1517*, București, 1910, p. 22.

*** Articol preluat din C. Rezachevici, *Până când a domnit Ștefan cel Mare?*, în „M.I.”, XXVIII, s.n., nr. 7 (448) – iulie 2004, București, pp. 17-21.

pentru a evita luptele între pretendenți. Nimici, nici măcar Ștefan cel Mare sau sultanul (până în veacul XVII) nu le contesta acest drept.

Puteau alege chiar pe unul dintre ei, dar tradiția statonicită din veacul XIV cerea ca alegerea să fie făcută în cadrul familiei domnești, începând cu fiii legitimi, iar dintre aceștia cu fiul cel mare. Puteau fi aleși și urmași nelegitimi sau alți membri de sex masculin ai familiei domnești a urmașilor lui Bogdan I. De obicei, pentru a forța alegerea fiului cel mare, obișnuindu-i pe boieri cu el, domnul îl asocia la tron cu titlul de voievod. Așa a procedat și Ștefan, care de la 24 septembrie 1498 și-a asociat la domnie pe ultimul fiu legitim rămas în viață, Bogdan Vlad, fiul muntencei Maria Voichița, sub numele simplu de Bogdan. Tânărul, care tocmai împlinise 25 de ani la 16 iunie 1504, era un cavaler frumos și viteaz, pe care cu un an în urmă, Maximilian I de Habsburg, viitorul împărat, îl ceruse ca reprezentant al lui Ștefan în suita măreață cu care trebuia să meargă la Roma. Nu avea nici un defect ocular evident, care să justifice poreclele datând doar din secolul XVII: „cel Grozav”, „cel Orb”, mai apoi „cel Chior”, ci, foarte probabil, un glaucom (creșterea lichidului intraocular), moștenit și de unii urmași ai săi, boală care doar cu vîrstă duce la tulburări de vedere. Era susținut de o seamă de boieri credincioși tatălui - la Curte i se spunea chiar „domnul Bogdan voievod”, și alegerea sa ca domn nu părea să ridice probleme.

Numai că lunga domnie a lui Ștefan cel Mare crease o stare de tensiune în rândul unei părți a boierimii, iar sosirea la Suceava, spre sfârșitul lui iunie 1504, a unui alt pretendent de la Poartă, investit cu steag de domnie nouă de sultanul Bayazid II, a precipitat evenimentele. Raportul amintit al lui Hieronimus da Cesena, trimis la Buda lui Leonardo da Massari la începutul lui iulie 1504, când totul se limpezise și Bogdan III era în scaun, nu suflă o vorbă despre încercarea de amestec a Înaltei Porți în succesiunea lui Ștefan, care nu convenea nici Ungariei și nici Veneției. În schimb, câțiva negustori moldoveni și poloni din Camenița, aflați la sfârșitul lui iunie 1504 la Suceava, au fost martori la revenirea de la Constantinopol a logofătului Ion Tăutu, care dusese tributul, însotit de un sol cu rang foarte înalt al sultanului, care aducea un pretendent cu steag de investitură pentru domnia Moldovei. Se spunea că cei doi lăsaseră trupe turcești în tabără pe malul Dunării, ceea ce a stârnit neliniștea regelui Poloniei, Alexandru Jagiello, care, la 15 iulie 1504, s-a grăbit să ceară sfatul episcopului Luca de Warmia, relatarea acestuia fiind cel de-al doilea izvor de bază referitor la evenimentele din 30 iunie 1504.

Cine era misteriosul pretendent pe care Bayazid II îl și investise cu domnia Moldovei? Majoritatea istoricilor l-au identificat cu Ștefan Lăcustă, fiul unui Alexandra, în ultimul văzând pe fiul cu acest nume al lui Ștefan cel Mare. Dublă eroare! Ștefan Lăcustă s-a născut abia în 1508, la patru ani după

evenimentele la care ne referim, iar Alexandru, feciorul legitim al lui Ștefan cel Mare, murise în 1496⁵², deci nu putea fi tatăl lui Ștefan Lăcustă. Acesta din urmă nu putea fi nici fiul lui Alexandru II (Alexandrel), vărul lui Ștefan cel Mare, ucis în 1455 la Cetatea Albă, pentru că în 1504 el se afla în Polonia. Totuși, izvoarele vremii precizează că Ștefan Lăcustă, care a trăit 25 de ani la Curtea sultanului, era fiul natural al unui Alexandru („Sandrin”), care s-a aflat și el un timp pe lângă sultan și făcea parte din neamul domnesc. Este posibil ca Alexandru, tatăl lui Lăcustă, să fi fost un fiu natural al lui Ștefan cel Mare (care a mai avut doar un singur urmaș, nelegitim, Petru Rareș), rămas ca ostatic la Poartă, cum mărturisește Hieronimus da Cesena. Foarte probabil el este personajul nenumit, investit de Baiazid II cu domnia Moldovei, în perspectiva morții lui Ștefan cel Mare, venit la Suceava cu înaltul sol turc, tocmai la timp pentru a lua parte la sfatul domnesc lärgit (electiv), care, duminică, 30 iunie 1504, s-a adunat în afara Curții domnești, desigur, spre a nu tulbura ultimele clipe ale domnului muribund.

Doi domni în același timp? Cu acel prilej, boierii moldoveni nu s-au lăsat impresionați de insistența cu care solul turc încerca să le impună alegerea protejatului investit de sultan. Cei doi au fost nevoiți să se retragă fără izbândă. Lupta s-a dat, în fapt, între cele două grupări boierești care susțineau pe Bogdan, respectiv pe Luca Arbore, portarul (căpitanul) cetății Sucevei (1497-1523) și, în această calitate, comandanțul întregii oștiri, între boieri s-a ajuns astfel la o „mare [...] discordie” (*Magna discordia*) pentru desemnarea domnului.

Auzind despre scandal, Ștefan cel Mare a mai găsit puterea să intervină în favoarea lui Bogdan. Fiindcă nu putea merge, slujitorii l-au dus cu patul „în tabără”, unde se ținea sfatul electiv, însoțit de medicul Hierenimus da Cesena, care a povestit apoi cele văzute. Pentru ultima dată marii domni s-a arătat „și teribil și prudent [adică înțelept - n.C.R.], la fel ca atunci când era în viață și sănătos”. Era încă domn al Moldovei și prima măsură pe care a luat-o a fost să poruncească decapitarea principalilor susținători ai pretendentului venit de la Poartă și ai lui Luca Arbore, care însă nu erau mari dregători. De primul candidat nu știm să se fi atins, dar Arbore, atacat pe neașteptate de oamenii lui Ștefan, care îl suspecta de ambiiția de a deveni domn, a reușit să fugă, închizându-se și rezistând în cetatea Sucevei, al cărei comandanță era. Ștefan cel Mare a murit peste mai puțin de două zile, iar Bogdan III l-a ieritat pe Luca Arbore și chiar i-a acceptat supravegherea creșterii fiului său Ștefăniță, pe care, apoi, ca domn (1517-1527) l-a și tutelat vreme de cinci ani, până în 1522. În aprilie 1523 însă, Ștefăniță l-a decapitat pentru „hiclenie”, împreună cu doi fii. Si alți boieri opozanți din sfatul electiv de la 30 iunie 1504 au reușit să fugă în Polonia

⁵² „M.I.”, nr. 2/1974, art. cit.

(partizanii lui Luca Arbore) și în Țara Românească (desigur, cei care susținuseră pe pretendentul venit de la Constantinopol).

După anihilarea totală a opoziției boierești, Ștefan s-a adresat scurt celor rămași, arătând că, fiind în preajma morții, nu le contestă dreptul de a alege pe oricare dintre fiili săi, referindu-se la Bogdan, mai vârstnic, și la cel venit de la Poartă, mai tânăr, dar dorea ca acel ales să fie cel mai vrednic de domnie și de apărare a țării. Se referea la Bogdan și boierii au înțeles mesajul. Așa că, urmând tipicul, l-au ales și aclamat pe acesta, însuși Ștefan așezându-l pe tron, desigur, după ungere și încoronare în biserică Mitropoliei (lăcașul care a precedat biserică Mirăuțiilor ce se vede astăzi). Și tot după tipic, noul domn a primit jurământul de credință al participanților rămași în adunarea electivă. Apoi, Ștefan s-a retras pe patul de suferință. Făcuse un gest unic, neîntâlnit până atunci în istoria domnilor români, Numai că, la 30 iunie 1504, *Moldova avea doi domni, care nu erau rivali, în același scaun de la Suceava*, situație inaceptabilă. Trebuia ca tot bătrânlul voievod să rezolve problema.

Ștefan cel Mare nu-și putea încheia domnia decât prin moarte (care era la voia lui Dumnezeu) sau renunțând la ea prin călugărire. Se pare că a ales formal această ultimă cale în ziua și noaptea pe care le-a mai avut de trăit. Spre deosebire de craii (regii) sârbi, domnii români nu se călugăreau înaintea morții, un astfel de caz fiind, ulterior, impus (Alexandru Lăpușneanu), iar altul a reprezentat doar o propunere în acest sens pentru salvarea vieții (Alexandru Cornea). Ștefan avea însă chiar în familie un precedent, e drept feminin, relativ recent. Soacra sa, Maria Despina (adică fiică de despot sârb), văduva lui Radu cel Frumos, murise la 11 mai 1500, fiind înmormântată în necropola domnească din biserică mănăstirii Putna, în chip călugăresc. (O altă pădere susține însă că mormântul acesteia, fără lespeze funerară, ocupa o altă poziție, fiind distrus de cel al lui Bogdan III).

5. Mormântul domnului călugărît.

Marele domn a închis ochii marți 2 iulie 1504, în jurul orei 8.30 dimineața. Nimici nu a consemnat ce s-a petrecut după dramaticele evenimente din 30 iunie 1504, în ziua de luni 1 iulie și în noaptea care a urmat. Ștefan cel Mare „*a fost îngropat în mănăstirea zidită de dânsul, la Putna*”, consemnează fără alte detalii *Letopisețul de la Putna nr. II*, apoi în cuvinte asemănătoare traducerea sa de pe la 1770 și *Cronica moldo-polonă*, având la bază un letopiseț de același tip⁵³. Doar Grigore Ureche, prelucrând în secolul XVII un text de acest

⁵³ *Cronicile slavo-române*, pp. 60, 66, 73, 172, 182.

tip, adăugă, după obiceiul său, câteva detalii care îi aparțin: „Iară pre Ștefan vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâtă jale era, de plângerea toți ca după un părinte al său, că cunoștiua toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură”⁵⁴.

Mormântul său cu lespede din marmură de Carrara (182/170/15 cm), așezată pe un soclu înalt (170/70 cm), tot din marmură, ambele împodobite cu elegante motive vegetale, dominate de pomul vieții și al frunzelor de stejar cu ghindă, plasat sub un baldachin înălțat în 1934, din resturile altuia, se află, într-adevăr, în partea de sud a gropniței bisericii mănăstirii Putna⁵⁵.

Biserica fiind concepută și folosită ca lăcaș de veci al familiei lui Ștefan cel Mare, până la nepotul său Ștefan cel Tânăr, a păstrat, în ciuda transformărilor sale care au început după mijlocul secolului XVII⁵⁶, neatins mormântul lui Ștefan cel Mare până la 1758. Lespedea funerară a fost confectionată încă din timpul vieții voievodului, între 1492 și 1504, data morții sale rămânând ulterior necompletată, cum se întâmplă de obicei în astfel de cazuri⁵⁷.

Tot la Putna s-a păstrat, cum am văzut, și acoperământul pentru mormântul lui Ștefan cel Mare, lucrat, după inscripția sa, în mănăstire, din porunca lui Bogdan III, unde se consemnează domnia de „47 de ani și trei luni” și data morții tatălui său, suplinind faptul că aceasta nu e completată și pe lespedea funerară pe care o îmbrăcă⁵⁸. Menit să acopere întregul mormânt, inclusiv soclul, a fost croit din brocart italian și catifea cu fir de aur, căptușit cu mătase roșie, fiind considerat „cea mai somptuoasă țesătură din câte există la Mănăstirea Putna”⁵⁹.

Deși ultimul document păstrat de la Ștefan cel Mare este din 7 octombrie 1503⁶⁰, nici o altă știre ulterioară, referitoare la sănătatea sa, cum am văzut, sau la reglementarea succesiunii⁶¹ nu arată că domnul ar fi părăsit spre sfârșitul vieții reședința domnească de la Suceava. Pornind însă de la constatarea comisiei austriice condusă de Anton Schonbach, care, între 11 și 17 noiembrie 1856, a

⁵⁴ *Letopisețul*, p. 120.

⁵⁵ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, pp. 267-269.

⁵⁶ C. Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, p. 55 și urm.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 54, 589-594, cu bibliografia problemei; idem, *Mormintele voievodale de la Putna*, în „M.M.S.”, LVIII (1982), nr. 3-4, pp. 252-257. Cf. și Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Tările Române*, I, București, 1959, p. 716; fig. 667-668, pp. 717-718; N. Constantinescu, *Mănăstirea Putna*, p. 19; Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, pp. 38-39; Dionisie Olinescu, *Mormântul lui Ștefan cel Mare*, București, 1898.

⁵⁸ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 310.

⁵⁹ C. Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, pp. 277-280.

⁶⁰ D.R.H., A, III, pp. 526-530.

⁶¹ C. Rezachevici, *Până când a domnit Ștefan cel Mare?*, în „M.I.”, XXVIII, s.n., nr. 7 (448) - iulie 2004, București, pp. 16-23.

deschis și cercetat mormintele din biserică mănăstirii Putna, aflând rămășițele lui Ștefan cel Mare înmormântate fără sicriu, pe 13 bare de fier fixate de-a latul și craniul aşezat pe un postament de cărămizi, scheletul fiind învăluit într-o mantie cu o cruce de aur brodată în dreptul pieptului⁶², altfel spus, considerându-se aceasta o înmormântare de călugăr, s-a formulat mai nou ipoteza, susținută și de unele materiale folclorice, că la sfârșitul vieții marele domn s-ar fi călugărit, fiind chipurile îngropat pe ascuns, într-un „secret ermetic”, de unde și lipsa conservării ceremoniei funerare de către cronicarii moldoveni⁶³, deși am văzut că Grigore Ureche tocmai la această ceremonie se referă.

În realitate, domnii români nu obișnuiau să se călugărească înaintea morții, precum regii sărbi, decât în cazuri impuse⁶⁴, în ceea ce-l privește pe Ștefan cel Mare însă, ținând seama de particularitatea, că la 30 iunie 1504, cu două zile înainte morții pe care, probabil, o presimțea, a renunțat formal la domnie, pentru a impune în aceeași zi alegerea ca domn a fiului său Bogdan⁶⁵, este posibil ca el să fi acceptat de formă călugărire, pentru a nu exista oficial doi domni în același timp, astfel explicându-se înmormântarea sa călugărească, lipsită de sicriu, fără însă ca urmașul său să renunțe, expresie a compromisului, la bogatele haine domnești cu care și-a împodobit părintele decedat și la alte obiecte prețioase depuse în mormânt. De altfel, există și un precedent, e drept seminții și datorat, desigur, obiceiului sărbesc al capetelor încoronate, amintit mai sus, cel al ultimei soacre a lui Ștefan, Măria Despina (= fiică de despot sărb), văduva lui Radu cel Frumos, decedată la 11 mai 1500 și înmormântată în același fel călugăresc tot la Putna⁶⁶.

Așa-zisa tacere a cronicarilor, cu excepția lui Grigore Ureche, desigur, despre ceremonia înmormântării lui Ștefan cel Mare se încadrează însă firesc în obiceiul celor din secolele XV-XVI de a consemna doar evenimentul în sine, în stilul analelor, lăsând la o parte detaliile ceremoniilor, cunoscute contemporanilor lor, și care, de altfel, se păstrau tradițional neschimbate timp de secole.

La care se adaugă și faptul că letopisețele interne s-au păstrat în copii ulterioare, pe măsura înaintării în timp copiștii înlăturând după interesul și bunul lor plac, multe date și detalii, care în acest fel s-au pierdut. Astfel, chiar în versiunea păstrată a cronicii domnești, care se încheie cu anul 1507, lipsește tocmai

⁶² C. Paradais, *Mormintele voievodale de la Putna*, p. 264.

⁶³ Silviu N. Dragomir, *Mistere*, București, 1998, pp. 183-186, 207-215.

⁶⁴ C. Rezachevici, *Alexandru Lăpușneanu*, în idem, *op.cit.*, 2001, pp. 688-690.

⁶⁵ Idem, *Ștefan cel Mare*, în idem, *op.cit.*, 2001, pp. 541-542.

⁶⁶ *Cronicile slavo-române*, pp. 13,22; C. Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, p. 52.

mențiunea locului unde a fost îngropat Ștefan cel Mare⁶⁷, ceea ce e greu de crezut că s-ar fi putut întâmpla în manuscrisul original, pierdut, al cronicii oficiale.

Pentru prima dată mormântul lui Ștefan cel Mare a fost deschis la 19 februarie 1758 de către Dumitru Lascărache, ispravnicul Sucevei, din ordinul lui Scarlat Ghica, căruia i s-a vorbit despre mormântul marelui domn într-un context tensionat, existent în cadrul mănăstirii, în legătură, desigur, cu proiectul mitropolitului Iacob Putneanul de a reface mănăstirea în acel moment ruinată. În mormânt au fost găsite atunci pietre prețioase, inele, fire și bolduri de aur și altele, care au fost folosite, după porunca mitropolitului la împodobirea coroanelor Maicii Domnului și a Pruncului Iisus, realizate de argintarul Rafail în același an, care se păstrează și astăzi în Muzeul Mănăstirii⁶⁸. Din nefericire acest gest ne-a privat de cunoașterea directă a podoabelor, și mai ales a inelelor din mormântul marelui Ștefan.

Un secol mai târziu mormântul lui Ștefan cel Mare a fost din nou deschis, de data aceasta, cum am văzut mai sus, de către o comisie austriacă, condusă de Anton Schonbach, la cererea starețului Artimon Bortnic. Aceasta a avut loc între 11 și 17 noiembrie 1856, cu asistența călugărilor și a altor vizitatori, între care și a parohului de Putna, Iraclie Porumbescu, după care cele găsite au fost consemnate în protocolul din 2 decembrie același an. Potrivit acestuia, scheletul lui Ștefan indică o stătură mică, cum relatase pe baza tradiției și Grigore Ureche („om nu mare de statu”⁶⁹), fiind înfașurat într-o mantie de stofă scumpă, cu o cruce de aur brodată în dreptul pieptului⁷⁰. De altfel, Iraclie Porumbescu, tatăl compozitorului Ciprian Porumbescu, a și scris cu multă simțire despre deschiderea mormintelor din biserică de la Putna: *Deszmormântarea domnitorilor Moldovei în catacombele Monastirei Putna*, în „Gazeta de Moldavia”, 1856, p. 388, și în *Calendarul pentru români* pe 1857, pp. 73-75⁷¹.

De atunci mormântul nu a mai fost redeschis și rămășițele lui Ștefan cel Mare se odihnesc aici netulburate. La Putna nu s-a ridicat un monument întru amintirea mormintelor domnești aflate aici, cum propusese comisia austriacă de la 1856, în schimb, marele Ștefan a fost de nenumărate ori omagiat în acest loc,

⁶⁷ Cronicile slavo-române, loc. cit.

⁶⁸ C. Paradais, *op. cit.*, pp. 46-48, 549-551.

⁶⁹ *Letopisețul*, p. 120.

⁷⁰ C. Paradais, *op. cit.*, pp. 50-52; idem, *Mormintele voievodale de la Putna*, pp. 258-262; 264-265; cf. și N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, pp. 311-312, care însă nu cunoaște deschiderea mormântului de la 1758.

⁷¹ Cf. și Mihai C. Dorin, *Imaginea trecutului în periodicele românești (1829-1859)*, în „C.I.”, s.n., XII-XIII (1981-1982), p. 365.

cu semnificații istorico-naționale, îndeosebi în 1871, 1904, 1954, 1957, 1966, 2004⁷².

Recunoscându-i-se în timp marile merite în apărarea „legii” creștine și întărirea Bisericii ortodoxe⁷³, Sfântul Sinod al Bisericii autocefale românești, considerând că Ștefan cel Mare îndeplinește condițiile de fond pentru trecerea sa în rândul sfintilor, l-a canonizat în 1992, act prin care „se pecetluiește sinodal cultul, pe care, de veacuri, poporul român îl aduce slăvitului nostru domnitor, se toarnă pentru eternitate untdelemnul dragostei, al proslăvirii și al venerației în cinstita candelă de la mormântul Sfântului voievod și erou de la Putna străbună”⁷⁴. „Dreptcredinciosul Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt” se prăznuiește în calendarul ortodox pe 2 iulie⁷⁵ în fiecare an.

Stephen the Great, Prince of Moldavia (1457-1504) (Summary)

The author elucidated five essential problems concerning the moldavian ruler: 1. dinastic origin and the ascend the throne (April 12, 1457); 2. the Stephen's death (July 2, 1504) and the internal and external implications; 3. the association at rule and the circumstances of Bogdan III's ascend the moldavian throne (September 24, 1498 – June 30, 1504); 4. the Stephen's end of the rule (June 30, 1504); 5. the Stephen's tomb from Putna Monastery and posterity (XVI-th – XXI-st centuries).

⁷² Cf. și C. Paradais, *op. cit.*, pp. 146-183; Al. Zub, *Ştefan cel Mare și renașterea națională românească*, în „M.M.S.”, LVIII (1982), pp. 234-251; Anghel Popa, *Contribuția Iașilor la comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare (1904)*, în „A.I.I.X.I.”, XXXI (1994), pp. 385-393 etc.

⁷³ Cf. *Ştefan cel Mare și Sfânt, binecredincios domn și apărător al dreptei credințe*, în „B.O.R.”, LXII (1954); A.V. Boldur, *Biserica în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în idem, LXXXII (1964), nr. 7-8; Paul Mihail, *Relații externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare*, în „M.M.S.”, XXXIII (1957), nr. 3-4; Al. Ciurea, *Binecredinciosul voievod Ștefan cel Mare făuritor de cultură și artă*, în idem, LVIII (1982), nr. 3-4, pp. 212-220; Vasile M. Demciuc, *Binecredinciosul domn și apărătorul dreptei credințe - Ștefan cel Mare și Sfânt*, în „Suceava”, Iași, XXII-XXIII (1995-1996), pp. 255-270.

⁷⁴ Nestor Voronescu, *Sfântul voievod Ștefan cel Mare. Cuvânt de preamărire*, Craiova, 1992, pp. 33-37.

⁷⁵ Emil Preda, *Dicționar al Sfintilor Ortodocși*, București, 2000, pp. 273-275.